

Наталя Аксьонова
Тереза Хланьова
Ганна Величко (ed.)

Історико-культурний феномен Української господарської академії в Подєбрадах

KAROLINUM



**Історико-культурний феномен Української
господарської академії в Подєбрадах**

**Наталя Аксьонова
Тереза Хланьова
Ганна Величко (ed.)**

Recenzovali:

PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Mgr. Radomyr Mokryk, Ph.D.

Elektronická publikace vznikla za podpory Ukrajinského memoriálu z. s.
www.ukrmemorial.eu

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2025
Redakce Tereza Knotová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

© Univerzita Karlova, 2025

© Наталя Аксьонова, Тереза Хланьова, Ганна Величко et al., 2025

ISBN 978-80-246-5994-7

ISBN 978-80-246-6017-2 (pdf)

<https://doi.org/10.14712/9788024660172>



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

**ГО «Український меморіал» у Чеській Республіці Інститут
східноєвропейських досліджень Карлового університету в
Празі Чеська асоціація українців
Кафедра туристичного бізнесу та країнознавства
Факультет міжнародних економічних відносин і
туристичного бізнесу
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

Історико-культурний феномен Української господарської академії в
Подєбрадах
Наукове редагування: Наталя Аксьонова, Тереза Хланьова,
Ганна Величко
Матеріали Міжнародної наукової конференції 25 листопада
2022 року

Прага

Contents

Міжнародна наукова конференція до 100-річчя Української господарської академії в Подєбрадах	12
Розділ I : Наукова, термінологічна, інженерна та культурно-просвітницька діяльність викладачів і випускників української господарської академії та її наступників: українського технічно-господарського інституту позаочного навчання у Подєбрадах, Мюнхені та Нью-Йорку	15
Започаткування, етапи розвитку та діяльність Української господарської академії в Подєбрадах (16. 05. 1922–15. 03. 1935) <i>Ганна Величко</i>	16
З історії становлення Української господарської академії в ЧСР <i>Олександр Кравчук</i>	32
Українська господарська академія в Подєбрадах (1922–1939): мереживо людських доль <i>Ольга Зубко</i>	49
«Катеринославський загін» «Подєбрадського полку» Української господарської академії <i>Яна Тимошенко</i>	62
Українська культура в життєдіяльності студентів Української господарської академії в Подєбрадах як фактор збереження національної ідентичності <i>Ганна Карась</i>	78

Викладачі Української господарської академії в Подєбрадах: волинський вимір <i>Руслана Давидюк</i>	91
Кость Мацієвич – професор УГА/УТГІ <i>Валерій Власенко</i>	108
«Історія, перевірена сучасністю...»: підручник професора Української Господарської Академії в Подєбрадах Максима Славінського як досвід національного нарративу (1933–1934 роки) <i>Світлана Іваницька</i>	122
Відображення ідей українського та чехословацького аграризму в поглядах Г. Сіманціва <i>Сергій Корновенко, Олексій Компанієць</i>	134
Професор П. Є. Андрієвський: життєдіяльність в еміграції <i>Олександр Уткін</i>	144
Євген Чикаленко у діяльності Української господарської академії в Подєбрадах <i>Віталій Хоменко</i>	157
Архівно-бібліотечна колекція Українського технічно-господарського інституту у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» <i>Анна Хроболова</i>	172
Розділ II: Діяльність українських емігрантів у Чехословаччині міжвоєнного періоду як наріжний камінь українського державотворення	185
Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині та значення її діяльності для актуалізації українського питання в Європі <i>Степан Віднянський</i>	186
Економічна дипломатія України у Чехословаччині міжвоєнного періоду у підтримці безпеки та відновленні української національної державности	

<i>Ольга Малюта</i>	202
Бандурне мистецтво Чехословаччини міжвоєнного періоду (20–30 рр. XX ст.): постаті, ідеї, здобутки	
<i>Віолетта Дутчак</i>	210
Участь українських соколів у всесокольських зльотах у Празі (1920–1938 рр.) як елемент державотворення України	
<i>Олексій Лях-Породько</i>	228
Всеслов'янське джемборі в Празі на сторінках української періодики	
<i>Олександр Курінній</i>	239
Діяльність Михайла Новаковського в товаристві «Просвіта» на Закарпатті на початку двадцятих років XX ст.	
<i>Ігор Ліхтей</i>	249
Українські археологи Левко Чикаленко та Іван Борковський у Чехословаччині в міжвоєнний період	
<i>Володимир Петегурич</i>	268
Dopisy Jevhena Malaňuka Josefu Svatopluku Macharovi	
<i>Alexej Sevrjuk</i>	281
Розділ III: Українські адреси в Чехії та чеські адреси в Україні як складова культурної дипломатії обох країн	293
Чехи в науковому, освітньому та мистецькому просторах України: ретроспектива	
<i>Людмила Архипова, Ігор Винниченко, Ганна Ковтун</i>	294
До питання про створення енциклопедії «Чехи в Україні»	
<i>Ольга Любіцева, Ігор Винниченко</i>	311
«Чеські» квартали Закарпаття	
<i>Ігор Винниченко</i>	320
Чехи на Півдні України: історія та сучасність	

<i>Галина Стоянова</i>	337
Чехи на Волині (XIX – перша половина XX ст.)	
<i>Інна Тищук, Ігор Винниченко</i>	353
Україна та Чехія: можливості ефективної туристичної взаємодії	
<i>Ганна Гапоненко, Олена Євтушенко, Ірина Шамара</i>	369
Місця пам'яті української дипломатії в Чехії: маркування місць пам'яті	
України за кордоном як завдання публічної дипломатії	
<i>Ірина Матяш</i>	382

Список скорочень

ВУАН	Всеукраїнська академія наук
ВУО	Волинське українське об'єднання
ДАЗО	Державний архів Закарпатської області
ЗОУНР	Західноукраїнська область Української Народної Республіки
ЗУНР	Західноукраїнська Народна Республіка
ІДД	Інститут дослідження діаспори
КП(б)У	Комуністична партія більшовиків України
ЛУН	Легія українських націоналістів
НаУКМА	Національний університет «Києво-Могилянська академія»
НДМ УНР	Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки
ОУН	Організація українських націоналістів
РДА	Руська допоміжна акція
РСУК	Ревізійний союз українських кооперативів
СТСГЕ	Спілка техніків сільського господарства в еміграції
СУСЗАК	Союз українського сокільства за кордоном
УВУ	Український вільний університет
УГА	Українська Господарська Академія
УНР	Українська Народна Республіка
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
УРДП	Українська демократично-радикальна партія
УСДРП	Українська соціал-демократична робітничка партія

УСС Українська Селянська спілка в Празі
УТПІ Український технічно-господарський інститут

УТПІ ПКН Український технічно-господарський інститут позаочного
кореспонденційного навчання

УХДС Український хліборобсько-демократичний союз

ЦДАВО Центральний державний архів вищих органів влади і управління

в м. Києві.

ЦДАГО Центральний державний архів громадських об'єднань України. м. Київ

ЧСГ Чехословацька сокільська громада

ЧСЛ Чехословацька спілка легіонерів

ЧСР Перша Чехословацька Республіка або Чехословаччина

ЧР Чеська Республіка

11

Чехи на Волині (XIX – перша половина XX ст.)

Інна Тищук, Ігор Винниченко
Інститут досліджень діаспори (Київ)

Висвітлюється історія заселення Волині чеськими колоністами як складової багатоміжового міграційного процесу різних етнічних (алохтонних) спільнот. Охарактеризовано політичні, економічні та соціальні чинники появи на теренах краю уродженців чеських земель, у тому участі в цьому чеських політичних і громадських діячів та діячів Російської імперії. Належну увагу приділено адміністративно-господарському облаштуванню чеських поселенців, їхньому внеску у розвій промисловости, сільського господарства, кредитної справи. Висвітлюється уклад чеських колоній, а також соціально-економічний стан волинських чехів упродовж другої

половини XIX – першої половини XX століть (у тому репресії 1930-х років та трагічні події Другої світової війни).

Ключові слова: чехи, Волинь, еміграція, колоністи, культура, економіка.

УДК 908(438.41):323.15(=162.3)»18/19»

Czechs in Volhynia (XIX – the First Half of the XX Century)

Inna Tyshchuk, Ihor Vynnychenko

Institute for the Ukrainian Diaspora Studies

The history of the settlement of Volhynia by Czech colonists as a component of the centuries-old migration process of different ethnic (allochthonous) communities is highlighted. The political, economic and social factors of the appearance of Czechs in the region, including the participation of Czech political and public figures as well as the representatives of the Russian Empire are characterized. Particular attention is paid to the administrative and economic arrangement of the Czech settlers, their contribution to the development of industry, agriculture, and credit. The way of the Czech colonies (including the religious and educational components) is highlighted, as well as the socio-economic condition of the Volhynian Czechs in the second half of the 19th – the first half of the 20th centuries (including

the repressions of the 1930 s, the tragic events of World War II, participation in armed forces).

Keywords: *Czechs, Volhynia, emigration, colonists, culture, economy.*

Češi na Volyni

(19. – první polovina 20. století)

Inna Tyščuk, Ihor Vynnyčenko

Institut pro studium diaspory

Volynský region dlouhodobě „lákal“ migranty, včetně Čechů. Dlouhá období obývali území Volyně jednotlivci nebo rodiny (obchodníci, řemeslníci) z řad Čechů. Myšlenka masové emigrace na území Ruské říše se mezi Čechy stala velmi populární na počátku 60. let 19. století a byla podporována českými politickými a veřejnými činiteli i představiteli Ruské říše. Na jaře 1869 zde žilo již asi tisíc rodin přistěhovalců a na začátku minulého století byla na Volyni soustředěna více než polovina všech „ruských“ Čechů – téměř dvacet osm tisíc lidí. Přistěhovalci přinesli na Volyň kulturu pěstování chmele a výroba chmele se stala pro kolonisty jedním ze zdrojů příjmu (v prvním desetiletí 20. století měli Češi na Volyni dvacet dva pivovarů). Češi začali nejen s pivovarnictvím, ale také s dalšími odvětvími potravinářského průmyslu: zpracováním ovoce, konzervováním zeleniny, výrobou másla a čokanky, zpracováním mléka, výrobou likérů a mletím mouky. České kolonie byly vzorovými osadami, které svým hospodařením sloužily místnímu obyvatelstvu jako dobrý příklad. Čeští osadníci považovali vzdělání a školní docházku dětí i dospělých za povinný „atribut“ života kolonie. Současně v českých osadách působily besedy, knihovny, veřejné organizace, sportovní spolky, ochotnická divadla a orchestry, vycházely časopisy. Mnozí Češi se později stali slavnými umělci, vědci a učiteli. Podle polského sčítání lidu z let 1921 a 1931 žilo na území Volynského vojvodství 25 200, resp. 31 000 Čechů. Počátkem 30. let začala na sovětské Ukrajině likvidace národních zastupitelstev českých obcí. V téže době byli pracovití Češi vystaveni tzv. „rozkulačení“ a represím. Zejména v případech tzv. „vojensko-povstalecké špionážní organizace“ bylo k trestu smrti odsouzeno osmdesát osob. V roce 1944 vstoupilo do 1. československé brigády Ludvíka Svobody deset a půl tisíce Čechů (včetně šesti set žen) z Rivnenské a

Volynské oblasti. V roce 1947 bylo z území Rivnenské a Žytomyrské oblasti přesídleno do své historické vlasti více než třicet tři tisíc Čechů.

Klíčová slova: *Češi, Volyně, emigrace, kolonisté, kultura, hospodářství.*

Волинський регіон віддавна «притягував» мігрантів – представників різних етноспільнот. Тож самоочевидним є посилення інтересу до історії локального соціального простору, який може слугувати дослідницьким полем для широкого загалу науковців. Зокрема, задля формування гармонійної етносоціокультурної ситуації як в Україні в цілому, так і в окремих її регіонах.

Землі Волині чехи заселяли віддавна. Проте це були поодинокі особи чи родини (торговці, ремісники). Приміром, на підставі маніфесту Єкатеріни II від 1763 р., який дозволяв іноземцям приїжджати та облаштовуватись в Російській імперії, 11 селян з Моравії 1846 р. переїхали до повітового міста Луцьк.¹ У 1861 р. між селами Підгірці та Підгайці (Дубенський повіт) оселились 14 родин чехів, які «законтрактували» землі і мешкали як австрійські підданці.²

Ідея ж масової еміграції на терени Російської імперії стала доволі популярною у чехів на початку 1860-х рр. Її підтримали чеські політичні та громадські діячі, які ставились до виїзду краян з «перенаселеної» батьківщини до «єдиноплемінної» Росії як до «меншого зла» порівняно з еміграцією до США. Найсильніший вплив на формування еміграційного настрою мали видатний чеський історик та політик Франтішек Палацки (1798–1876) та перші організатори переселенського руху Франтішек Пржибіл (1838–1904) і Йозеф Оліч (1841–1907).³ Цю ідею активно підтримували також російські громадські діячі та вчені. Слов'янські комітети у Москві та Петербурзі лобіювали цей проєкт у владних колах, сприяли організації проїзду чеських переселенців до місць проживання та забезпечення їх продовольством.⁴

Російські правлячі структури доволі сприятливо поставились до ідеї переселення чехів. У залученні чеських колоністів вони бачили можливість заселити нещодавно присдані землі та розвинути там сільське господарство. Тому перший потік чеських колоністів було спрямовано на Крим та Чорноморське узбережжя Кавказу. Існував також проєкт переселення чехів на Далекий Схід – для освоєння території Примор'я, але

¹ [32; s. 8].

² Дело о чехах поселившихся в Юго-Западный край [21].

³ [24].

⁴ [4, арк. 1, 1 зв.].

його не було реалізовано.⁵ Водночас основна частина чехів-переселенців воліла селитись у Волинській губернії – географічно близькій до їхньої батьківщини та економічно освоєній.⁶

Посиленню колонізаційного руху сприяла й затверджена 10 липня 1870 р. Александром II Постанова Комітету міністрів російської імперії «О водворении чехов на Волини». Згідно з нею за умови прийняття російського підданства колоністам надавали пільги в придбанні землі, щодо свободи віросповідання, звільнення від оподаткування та несення військової служби, а також самоврядування.⁷

На Волині чехи виконували ще одну «функцію», а саме: переселенців розселяли переважно на землях, конфіскованих у польських поміщиків після придушення повстання 1863–1864 років. Варто зауважити, на той час поміщики-поляки володіли 339 284 десятинами землі.⁸ До весни 1869 р. переселенців було вже біля 1000 родин. Генерал-губернатор Південно-Західного краю у своєму поданні міністру внутрішніх справ від 24 лютого 1870 р. зазначав, що *«всі чехи, які переселились на Волинь, сповідують гусизм і що він близький до православ'я»*.⁹ У 1871 р. тут мешкали вже 6,4 тис. чехів, у 1880 р. – 15,7 тис. чеських переселенців. До початку минулого століття у Волинській губернії було зосереджено більше половини всіх «російських» чехів – майже 28 тис. осіб.¹⁰

Перше чеське поселення на Волині (колонія Людгардівка) було засновано у 1864 р. в Дубенському повіті 17 родинами з Богемії. У Рівному ж постала приватна компанія, яка займалася скуповуванням земель для вихідців із Чехії.¹¹ Внаслідок цього лише упродовж 1868–1870 років сюди переселилося 921 родина, а в 1875 р. на Волині їх налічувалося вже 2190. Станом на 1887 р. у 65 поселеннях мешкали 15224 чехів: у Володимир-Волинському повіті (6 населених пунктів, 1325 осіб), Острозькому (6,1175), Рівненському (9,5486), Новоград-Волинському (1,70), Житомирському (6,1337), Овруцькому (4,610), Луцькому (8,2235). Найбільшими оселями були Квасилів (812 осіб), Ольшанка (579), Страклів (535) та Малин (423).¹²

На території теперішньої Житомирської області перша чеська колонія (Ольшанка, тепер – Вільшанка) постала у Чуднівському районі (адмінтерподіл станом на 1992 р.), по тому – у Черняхівському (Окілок,

⁵ [31; s. 17–18].

⁶ [31; s. 25; 26, c. 43–44].

⁷ [27; 21, арк. 29; 7].

⁸ [26, c 44].

⁹ [21, арк. 10; 26, c 48].

¹⁰ [28; 30].

¹¹ [28; 21, арк. 7].

¹² [21, арк. 77].

Виногради, Івановичі, Кручинець, Високе Чеське – Вишеград), Коростенському (Мала Зубівщина, Новаки), Червоноармійському (Соколів), Народицькому (Межиліска, Лісна), Малинському (Малинівка) районах, м. Житомир (Крошня Чеська) та ін.¹³

У 1884 р. у приватній власності чехів знаходилося 34519 десятин землі, а також 1128 десятин орендованих. Переселенці належали до різних майнових груп, тож існувала майнова диференціація. Вони були заможнішими за місцеву людність: середній земельний наділ у переселенців становив 8–15 моргів, а в українських селян найбільший – 6,8 моргів.¹⁴

Попри пільги на переселенців чекали й труднощі. Виникали вони, головню, через неправильне оформлення документів. Близько половини переселенців, які купували землі в 1869–1871 рр., були обдурені продавцями або власними агентами. Про це свідчить, зокрема, позов громади колонії с. Вільшанка Житомирського повіту про недодержання умов і видання купчої. Лише 57 % чехів володіло землею за купчими.¹⁵

З 1870 р. чеські переселенці на Волині, які прийняли російське підданство, одержали право організовувати окремі общини та волості. Вислідом цього стали три чеських волості: Глинська, Дубенська та Луцька¹⁶, а в 1872 р. – четверта – Купічевська.¹⁷

У 1884 р. на території Волинської губернії мешкали 19304 чехів¹⁸. Згідно з переписом 1897 року на Волині проживали 27670 чехів; у тому 66,2 % були православними, 28,6 % – римо-католиками. Прийняти православ'я чехів змусив царський уряд: у 1892 р. він заборонив іноземцям купувати землю у власність; винятком були православні колоністи.¹⁹

Оселювались чехи переважно біля великих доріг. Із глибини ж прокладали дороги до найближчого шляху. Будували 2–3 (зрідка 4-х) кімнатні просторі «світлі» будинки. Меблі – прості та міцні, посуд різноманітний, переважно металевий. Кімнати прикрашали ілюстраціями релігійного змісту: як католицького, так і православного. У кожній родині був молитовник та інші релігійні книги. Садиби обгороджували, всюди панували чистота та порядок. Переселенці цінували землю, дбайливо її обробляли, осушували. Займалися вирощуванням зернових культур, городництвом, садівництвом, розведенням молочної худоби.

¹³ [7, с. 42].

¹⁴ [9].

¹⁵ Там само.

¹⁶ [21, арк. 30].

¹⁷ [18, с. 66].

¹⁸ [7, с. 42].

¹⁹ [9].

Високою була і культура присадибних ділянок колоністів. Біля будівлі були хліви, клуні, кам'яні погребі, льодівні, майстерні. Приміщення для худоби зводились кам'яні, завжди теплі, з покрівлею з черепиці, тесу або обробленої глиною соломи. Будинки з «причілками» призначались для сушіння хмелю.²⁰

На Волинь переселенці принесли культуру вирощування хмелю і хмелярство стало одним із джерел добробуту. Навіть у найбільш несприятливий за врожайністю й цінами рік реалізація хмелю давала не менше 100 крб. з десятини, а в середні й добрі роки – від 1000 до 1800 крб.²¹

Вирощування технічних культур (головно – хмелю) та пов'язане з цим накопичення вільного капіталу створили передумови для виникнення промислових підприємств у царині переробки та галузей, орієнтованих на виробництво продукції для сільського господарства. До переробних галузей належали переважно пивоварні, млини та консервні підприємства.²²

На нову материзну чехи привезли й технологію випалювання цегли і виготовлення бляхи, з чого, зокрема, користався (у тому й навчаючись новій справі) український люд. Приміром, селяни з с. Гурби (тепер Здолбунівський район Рівненської області) мали криті оцинкованою бляхою хати, яку виготовляли чеські поселенці у сусідньому с. Миротин.²³ 1901 р. у Житомирі постав цегельний завод Йосифа Бубна.²⁴

Чеські колонії були взірцевими поселеннями, які своїм веденням господарства служили гарним прикладом для місцевої людности. Кожен колоніст у своєму дворі мав необхідну сільськогосподарську техніку: плуги, борони, сівалки, жнивварки, молотарки, віялки. Чехи запровадили більш інтенсивні методи обробки ґрунту та вирощування нових видів зернових культур, картоплі та хмелю. Увага приділялась також садівництву та розведенню коней. У поселенців на сто осіб було 34,8 коней, а на 100 га – 19 коней, водночас у автохтонного люду ці показники були, відповідно, 23,5 та 10,1.²⁵

Завдяки успіхам волинського хмелярства у 1910-х роках в губернії чехи володіли 22 пивоварнями. Пивзаводи І. Махачека, Л. Янси та І. Альбрехта в Житомирі попри незначні розміри славились якісною та різноманітною

²⁰ [7, с. 43].

²¹ [9; 21, арк. 82, 85].

²² [31, с. 25; 5].

²³ [12].

²⁴ [7, с. 42].

²⁵ [6, с. 139].

продукцією.²⁶ Деякі власники пивоварень поєднували промислове та сільськогосподарське підприємництво. Чехи започаткували не лише пивоваріння, а й інші галузі харчової промисловости: обробка фруктів, консервування овочів, виробництво масла та цикорію, молока, лікеро-горілчане та борошномельне.²⁷

У Житомирі від 1908 р. діяло «Товариство хмелівників», яке мало свій друкований орган «Листок хмелівника». Товариство поширювало передовий досвід, сприяло розширенню площ під цю культуру, допомагало початківцям у придбанні якісного насіння, а також великим господарствам.²⁸ Обов'язковим «атрибутом» життя колонії чеські поселенці вважали освіту і навчання в школах дітей. Постановою про пільги при оселенні чехам був наданий дозвіл на відкриття шкіл, у яких, за їхнім бажанням, діти могли навчатися російською мовою разом із дітьми селян-українців.

У 1870 р. за дозволом міністерства освіти було відкрито 4 школи для чеських дітей – у Глинську, Купічеві, Мирогощі та Будеражі. Ці школи мали два ступені. У першому (підготовчому) діти навчались чеської мови, а у другому – російської.²⁹

Уповодж десяти років після оселення в колоніях Острозького, Дубенського, Рівненського, Луцького й Володимирського повітів було відкрито 18 чеських шкіл, у яких навчалось 753 дитини.³⁰ У школах працювали освічені вчителі-чехи, яких утримували громади колоністів і які прибували в Росію з чехами-землеробами. Тож із перших років оселення школа стала для чеських іммігрантів осередком збереження рідної мови й національної культури. Поза те, освіта була основою для подальшої успішної господарської діяльності.

У 1870 р. у колонії Мирогоща було відкрито перше чеське училище у Волинській губернії, 1874 р. – двокласне училище в с. Глинськ Рівненського повіту, однокласні училища – у Гульчі, Підцуркові, Підгайцях, Молодові, Купічеві.³¹ Школи навчали не лише дітей, а й дорослих. При школах відкривали курси для дорослих. У Мирогощі в 1873 р. діяли вечірні класи, у Підцуркові навчалось 90 осіб, у Глинську – 100 осіб. І хоча з 1887 р. усі чеські школи перейшли в підпорядкування міністерства освіти, національні ознаки школи не втрачали й продовжували залишатись осередками освіти для колоністів.³²

²⁶ [15, с. 10].

²⁷ [31, s. 26].

²⁸ [1, с. 89–99].

²⁹ [18, с. 66].

³⁰ [27, с. 101].

³¹ [27, с. 102; 31, s. 121, 122].

³² [21, арк. 82, 85].

У 1890 р. у 23 школах Волині навчалось 1162 чеських дітей, у тому 436 дівчаток. 21 школа утримувалася коштом чехів, 6 – на дотації казни, у 8 навчалися російські та українські діти.³³

Поряд із тим у чеських поселеннях почали активніше діяти народні доми, бібліотеки, громадські організації, спортивні осередки, з'явилися часописи. У народних домах і при школах чехи відкривали бібліотеки, зали-читальні, де могли познайомитись із подіями в Чехії, останніми публікаціями господарського характеру, дізнатися про життя чехів України. Такі публікації з'явилися і на шпальтах чеських часописів, що також надходили в колонії.

Із заснуванням перших чеських колоній на Волині рознеслася слава про чехів, як про чудових музикантів. У багатьох сім'ях діти грали з дитинства на скрипці чи на якомусь із духових інструментів. Тому чи не першими громадсько-культурними осередками в чеських селах стали самодіяльні оркестри. Багато бідняків-чехів грою в оркестрі на весіллях, у неділю та під час різних свят поповнювали бюджет своєї родини. Організовувалися в багатьох колоніях і самодіяльні театри; найбільший був у Чеському Борятині (Дубенський повіт). Найчастіше режисерами в таких театрах були вчителі, а артистами – сільська молодь і школярі. З-поміж п'єс, які ставилися на аматорських сценах, найпоширенішими були ті, що присвячені життю Я. Гуса, Я. Жижки, а також побутові комедії.³⁴

Задля служіння «справі православ'я в середовищі його співвітчизників-чехів» випускник філософського факультету Карлового університету М. Немечек клопотав про висвячення його в диякони та прийняття до Волинської єпархії. У червні 1891 р. єпископ волинський і житомирський призначив Немечека на посаду чеського місіонера Волинської єпархії. Починаючи з 1895 р. він видавав у Житомирі «Pravoslavný Kalendář», а в 1902 р. було видруковано його опис чеських колоній Волині «Sborník české společnosti zeměvědné».³⁵

Розвоєві сільського господарства поселенців сприяла система кредитування. Наприкінці XIX ст. створюються споживчі товариства та товариства зі збуту готової продукції. Ці інституції надавали позички з власних грошових фондів. У 1913 р. у Житомирі діяли чотири ощадно-кредитні товариства. В одному з них було 817 членів з сумою кредитів 402075 рублів.³⁶

³³ [19, с. 82].

³⁴ [19, с. 82, 83].

³⁵ [19, с. 85].

³⁶ [11, с. 54].

Станом на 1913 р. на території губернії мешкали 24580 чехів,³⁷ а перед початком Першої світової війни – 27400. Найбільше в Любешівському повіті – 10836, Житомирському – 3642, Володимир-Волинському – 2782, Луцькому – 162, Новоград-Волинському – 781, Овруцькому – 508 осіб³⁸.

Чехи спричинились й до розвою в краї культури. Б. Тен писав: «... вчителями гри на фортеп'яно в 60-х роках минулого століття поряд із звичайними тоді чехами (Чопек, Ришанек, Грейнліх та ін.) ми бачимо в Житомирі поляків... Особливо виділявся як учитель скрипкової гри чех Несвадба, в якого розпочав своє музичне виховання відомий пізніше петербурзький скрипаль П. П. Пастернаков...».³⁹ Від 1877 р. Ернест Несвадба очолював у Житомирі «Музичне товариство», діяльне уподовж кількох років.⁴⁰

Село Новини Чеські (тепер Новини, Дубенський район Рівненської обл.) – материзна Владіміра Лібовицького (1906–1984). У 1923 р. він поступив до танцювальної школи Василя Авраменка, яка тоді щойно відкрилася в Рівному. 1937 року приймає посаду художнього керівника та директора Ужгородського театру, а в грудні наступного став головним режисером театру «Нова сцена» в столиці Карпатської України в м. Хуст. На сцені цього театру поставив/відновив п'єси «Запорожець за Дунаєм», «Запорозький скарб», «Ой, не ходи, Грицю», «Пошилися у дурні», «Часи минають» та ін. Найуспішнішою його постановкою була драматична поема Олександра Олеся «Над Дніпром», на прем'єрі якої був присутній і сам автор.⁴¹

Ризька мирова угода 1921 р. «поділила» Волинь і частина Волинської губернії, де мешкала більшість чехів, відійшла до Польщі. Чеська людиність переважала у центральних та південно-східних повітах Волинського воєводства – Луцькому, Володимир-Волинському, Дубнівському, Рівненському, Здолбунівському. З усіх волинських міст найбільше чехів мешкало у м. Дубно. Найбільшою ж і найкраще організованою чеською колонією була Волковия (на північ від Дубна), де проживало 5 тисяч осіб.⁴²

На підсоветській Україні станом на 1 липня 1925 р. кількість «культурних» закладів з чеською мовою становила: у Житомирській окрузі – 14 (3 середньоосвітніх школи, 4 хати-читальні, 2 бібліотеки, 4 драматичних гуртки), Коростенській – 6 (3 середньоосвітніх школи, 1 хата-читальня, 1

³⁷ [7, с. 42].

³⁸ [9].

³⁹ [17, с. 125].

⁴⁰ [25, с. 112].

⁴¹ [10, с. 89, 90].

⁴² [16].

бібліотека, 1 драматичний гурток), Шепетівській – 5 (1 середньоосвітня школа, 1 хата-читальня, 1 бібліотека, 1 драматичний гурток).⁴³

У кожній чеській хаті була піч, але іншої конструкції, ніж у корінних мешканців краю. У печах пекли хліб, пироги, а їжу варили на плитах, яких на кухні було 3–4. Досить часто плити, грубки були обкладені кахлями. У коминах печей були вмуровані залізні прутки, до яких підвішували для коптіння сало, м'ясо, ковбасу. У деяких господарствах коптільні були зведені на подвір'ях. Хати і хліви в селі були криті соломною і зрідка – гонтою. Біля хат стояли погребі, колодязі з «журавлями».

У кожній хаті був сепаратор, і з переробленого молока виробляли масло, яке збували в м. Острог, а після 1921 р. – у м. Славута. Випаси були поділені на секції, у яких по черзі пасли худобу чехи та німці. Там були викопані криниці, а біля них стояли дерев'яні корита для води. Орної землі в чехів було мало. Сіяли більше жита, яке виростало, за свідченнями очевидців, до 1,5 м. Поля удобрювали гноєм. За подвір'ями під гноївку було відведено спеціальне місце, де за зиму збиралася гора гною, який весною вивозили на поля возами.⁴⁴

На 1 листопада 1926 р. у Волинській окрузі діяло 94 національних сільради, у тому числі 4 чеських. Просвітницька робота у чехів полягала в ліквідації неписьменности, створенні національних шкіл, хат-читалень, клубів, бібліотек. У 1924 р. з цією метою при Волинському відділі народів створили окреме чехо-словацьке бюро. 1925 р. діяли: чеська школа в Окілку (Черняхівський район), яка обслуговувала 48 дітей, Зороківська 4-річна трудова школа, Іванівська з чеською мовою викладання, Крученецька 4-річна школа для українських і чеських дітей, в селі Високому – чеська школа, де вчилася 69 чехів.⁴⁵

18 квітня 1924 р. Волинська губернська адміністративно-територіальна комісія заслухала клопотання уповноважених чеських колоній Висока, Чуранди, Горбаші Житомирської округи, які на підставі рішення загальних зборів звернулись з проханням організувати Високо-Чеську сільраду з центром у Високій. На території Житомирщини було створено 12 чеських рад.⁴⁶

На території Волинського воеводства, згідно з польськими переписами людносності 1921 та 1931 років, мешкали, відповідно, 25,2 тис. та 31 тис. чехів.⁴⁷

⁴³ [20, арк. 24].

⁴⁴ [9].

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ [14].

На 1 січня 1928 р. в Житомирській окрузі було 3 чеських школи, в яких навчалось 85 дітей.⁴⁸ При Наркомосі УРСР вживалися заходи до видання чеською мовою букваря та книги для читання через Українську філію Центрвидаву. У зв'язку з нестачею вчителів Наркомос запрошував їх з Чехо-Словаччини, а також готував кадри на місцях. У 1928 навч. році при Житомирському українському педтехнікумі ім. М. Драгоманова було організовано чеський семінар для підготовки вчителів, мала відкритися чеська кафедра при одному з педтехнікумів України. Однак на початку 30-х років почалася ліквідація національних чеських сільрад. Національні школи реорганізувалися в українські. У ці ж роки працюючих чехів, які не знали, що таке злидні та нестатки, почали розкуркулювати та репресувати.⁴⁹

Зокрема, у лютому 1928 р. було заарештовано 11 членів сільськогосподарського товариства «Družstvo». Це були Голови, секретарі та члени правління: Е. Малі, Ф. Щастний, В. Бочек, Е. Альбрехт, Й. Душек, О. Ворошило (колонія Крошня Чеська), М. Краль (с. Високо-Чеське), В. Голпух (колонія Виногради), В. Постл, Й. Достал (колонія Окілок), К. Фіксель (Черняхів).⁵⁰

На Волині у кінці 1923 р. під керівництвом В. Чермака (уповноважений у справах сільськогосподарського кредиту від чеського представництва в Москві) у чеських колоніях Крошня Чеська, Окілок, Чуранда, Високо-Чеське та у м. Черняхів були створені сільськогосподарські Товариства «Družstvo», члени яких займалися реалізацією сільськогосподарських машин, що надходили з Чехо-Словаччини. Статут «Družstva», в якому була передбачена можливість прийому в члени Товариства заможних селян і закриті голосування при вирішенні питань, не був затверджений советськими органами як такий, що не відповідав типовому статуту тогочасних кооперативів. Поки ж тривала бюрократична тяганина (із розглядом статуту), організації розпочали роботу. Були зібрані членські та пайові внески, почала надходити сільськогосподарська техніка. Слідство констатувало, що під прикриттям «Družstva» звинувачені займалися антисовєтською агітацією, «підривали» роботу кредитних органів, завдавали збитків чехам-колоністам, підтримували зв'язок із чеським консульством і передавали відомості економічного характеру В. Чермаку та Є. Рихлику.⁵¹

⁴⁸ [9].

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

Євгена Рихлика – знаного славіста, краєзнавця, етнографа, педагога та громадського діяча, уродженця с. Вільшанка – було заарештовано 5 січня 1931 р. і згодом розстріляно.⁵²

Найбільш резонансною справою щодо чехів Житомирщини у період «великого терору» була так звана справа «військово-повстанської шпигунської організації» «Чеське дружество», яка була сфальсифікована 3-м відділом УДБ НКВС по Житомирській області. На роль керівників «Чеського дружества» чекістами були «призначені» столяр фабрики «Профінтерн» С. Томан, плановик пивоварного заводу Й. Яндура, інспектор райфінвідділу В. Голан та А. Маркуп. Вони нібито мали безпосередній зв'язок із секретарем чеського консульства в Києві Хасусом, від якого отримували вказівки щодо практичної діяльності своєї підпільної організації. Членами організації чекісти «зробили» 77 громадян чеської, одного – польської і двох – німецької національностей. Переважно це були малописьменні робітники та колгоспники.⁵³ Проти ночі 22 вересня 1938 р. «особлива трійка» при Житомирському УНКВС винесла на своєму засіданні смертний вирок 80 її членам.⁵⁴

У чеських поселеннях по всій Волині до 1939 р. діяли 28 сокольських осередків, 107 оркестрів, 103 пожежних дружини, 32 бібліотеки, 55 драматичних гуртків.⁵⁵

13 червня 1943 р. в с. Малин (тепер Млинівський район Рівненської області) фашисти спали живцем 843 людини, у тому 123 дитини. Це були переважно чехи (ті, кому пощастило врятуватись, по війні виїхали на історичну батьківщину і в пам'ять про своє поселення заснували нове село – Новий Малин). «Відповіддю» чехів стало створення антигітлерівської організації «Blaník», яка мала свої осередки в 102 чеських поселеннях, видавала газету «Hlasatel».⁵⁶

У с. Купичів та навколишніх селах і поселеннях активно діяла (за підтримки польської Армії Крайової) оборонна організація «Актів».⁵⁷

У березні 1944 р. у м. Рівне дислокувалась Перша Чехословацька бригада Людвіка Свободи, до якої вступили 10,5 тисяч чехів (у тому 600 жінок) з Рівненської та Волинської областей. Так було створено Перший Чехословацький армійський корпус. Про тогочасні події нагадує відкритий у Рівному 2007 р. – за участі Голови Сенату парламенту ЧР П. Сobotки та

⁵² [30; 8].

⁵³ [2].

⁵⁴ [4, арк. 63–69, 72–230].

⁵⁵ [23].

⁵⁶ [22; 13; 23].

⁵⁷ [23].

заступника Голови Чехословацької спілки легіонерів (ЧСЛ) полковника В. Прибіла – пам'ятний знак Волинським чехам, створений з ініціативи та коштом ЧСЛ.⁵⁸ Загалом із 40 тисяч волинських чехів під час II світової війни загинули в боях і в тилу 7,7 тис.⁵⁹

Уповодж січня-травня 1947 р., відповідно до домовлености між урядами ССРСР та Чехословаччини, з території Рівненської та Житомирської областей на історичну батьківщину було переселено понад 33 тисячі чехів.⁶⁰

Список джерел і літератури

1. Бармак, Микола. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.). Тернопіль, 1999. 208 с.
2. Гуцалюк, Олександр. Як чекісти в 1938 році «зачищали» Житомир від чехів. URL: www.zhitomir.info/news_160019.html (дата звернення 20.12.2022).
3. Державний архів Житомирської області. Ф. Р-5013, оп. 2, спр. 7060 п. Т. 4.
4. Державний архів російської федерації. Ф. 1750, оп. 1, спр. 353.
5. Кавун, Олексій. Парафіяни відзначили ювілей костюлу. *Голос України*. 2007, 10 жовтня.
6. Ковба, Жанна. Господарства чеських поселенців на Волині в кінці XIX – на початку XX століття. *Українське слов'янознавство*. Історія зарубіжних слов'ян. Вип. 6. Львів, 1973. С. 130–136.
7. Кондратюк, Роман, Шевцова, Лариса. До історії чеської діаспори на Житомирщині. *Волинь-Житомирщина*. № 2. С. 41–47. URL: http://library.zu.edu.ua/vz/2/st_41_46.pdf (дата звернення: 23.11.2022).
8. Курільчук, Наталія. Чеський педагог-філолог Євген Рихлік та його внесок в науку. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2014. С. 118–126.
9. Малашевич Юрій. Чеські поселення та їх господарство на Волині. URL: www.zhitomir.info/post_1115.html (дата звернення: 23.11.2022).
10. Морару, Діана. Міжетнічні зв'язки громади волинських чехів з українцями. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2014. С. 84–91.
11. Надольська В. В. Чеські господарства Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. *Житомирщина крізь призму століть*. Житомир, 1997. 192 с.
12. Омелянчук, Інна. В'язень сумління. *Урядовий кур'єр*. 2007, 11 листопада.
13. Омелянчук, Інна. Ставить пам'ятники пам'ять... *Урядовий кур'єр*. 2007, 5 липня.
14. Омелянчук, Інна. Що не чех, то музикант. *Урядовий кур'єр*. 2011, 10 березня
15. Памятная книжка Волинской губернии на 1912 год. Житомир, 1912. П. 137 с.
16. Пекна, Катерина. Чехи на Волині. *Monitor Wołyński*. 2010, 27 травня. URL: <https://monitorwozynski.com/uk/news/52-2010-05-27-13-16-09> (дата звернення: 23.11.2022).
17. Тен, Борис. Сторінки музичного життя Житомирщини. *Жадань і задумів неспокій*. Київ, 1988. 549 с.
18. Усков, Вадим. Громадське та культурне життя чеських поселенців у Волинській губернії. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2014. С. 66–71.

⁵⁸ [29; 13].

⁵⁹ [23].

⁶⁰ [13].

19. Федорчук, Марія. Чехи на Волині в ХІХ столітті. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 78–83.
20. ЦДДАК, ф. 166, оп. 6, спр. 717, арк. 24.
21. ЦДДАК, ф. 442, оп. 617, спр. 128. Дело о чехах поселившихся в Юго-Западный край.
22. Цимбалюк, Євген. У Малина є тезка в Чехії. *Голос України*. 2006, 2 серпня.
23. Чехи на Волині. Основні відомості. URL: www.volynaci.cz/file/2769/A5UA.pdf (дата звернення: 23.11.2022).
24. Шевцова, Лариса. Основні пріоритети роботи Центру богемістики. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 111–116.
25. Шпиталенко, Галина. Релігійне життя волинських чехів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 39–65.
26. Шульга, Світлана. Просвітницька діяльність чеських громадських організацій та часописів в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Сер. «Історичні науки». Луцьк, 2016. Вип. 3(328). С. 101–106.
27. Шульга, Світлана. *Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-ті роки ХІХ – середина ХХ століть)*. Дис. ... д-ра. іст. наук. Львів, 2018. 565 с.
28. Юркова, Олександра. 9 травня Олександр Мороз провів у Рівному. *Голос України*. 2007, 11 травня.
29. Юркова, Олександра. Рихлік (Рихлик) Євген Антонович. *Україна в міжнародних відносинах*. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 6. Біографічна частина: Н-Я. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 150–151.
30. Doubek, Vratislav. Česká emigrace do Ruska v druhé polovině 19. století. Dobové interpretace. *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost*. Praha, 2002. S. 171–194.
31. Vaculík, Jaroslav. Dějiny Volyňských Čechů. T. 1 (1868–1914). Praha, 1997. 211 s.